

Volk en Elite

Diesrede PThU 6 december 2012

Mechteld Jansen

“Wie een avondje wil geven, bepale eerst wie er gevraagd zal worden - men vrage nimmer lieden van te uiteenlopende aard of maatschappelijke rang, bij elkaar. Dat geeft een gedwongen toon”, aldus het beroemde etiquette boek van Amy Groskamp-ten Have, dat verscheen in 1939.¹ Amy Groskamp had welbeschouwd een emancipatorische bedoeling met dit boek, namelijk dat ook zij die niet met alle fijne kneepjes van de etiquette waren opgevoed, daarvan toch voldoende kennis konden nemen. Hoewel we ons als lezers achteraf bij sommige passages een onnozel reiziger in vreemd bourgeoisland voelen, wilde zij een kleine bijdrage leveren aan het overbruggen van een kloof, namelijk die tussen volk en elite.

Deze kloof, of zoals ik het vanuit missiologisch perspectief liever benoem, dit grensgebied tussen volk en elite vormt het onderwerp van hedenmiddag. Ik hoop u mee te nemen langs de volgende onderdelen:

1. Volk en elite: begripsbepaling en schets van onderlinge verhoudingen
2. God en godsdienst: opium van het volk en odium voor de elite?
3. Opnieuw missiologisch denken

Ad 1. Volk en elite: begripsbepaling en schets van onderlinge verhoudingen

In de huidige academische manieren van spreken is het allang niet meer gepast en zelfs enigszins verdacht wanneer men met een binaire tegenstelling, een dichotomie of een dualisme werkt. Elite en volk, als tegenstelling geponeerd, zal ogenblikkelijk veel wenkbrauwen doen fronsen. Hebben wij dan nergens van het postmoderne, postkoloniale en postdualistische denken geleerd dat we voorzichtig moeten zijn met het categoriseren, het indelen van hele bevolkingsgroepen, het reduceren van alle nuances en overgangen? Vallen wij terug in marxistisch klassendenken? Zal nu juist een theoloog zijn of haar handen branden aan het beschrijven en dus min of meer creëren van weer een nieuwe kloof? Toch drong het probleem

---

¹ *Hoe hoort het eigenlijk?* Amsterdam: Becht. 1939, 30. Een hedendaagse variant kan gevonden worden in de wekelijkse *Trouw*-rubriek *Moderne Manieren* van Beatrijs Ritsema en een televisie-variant in Jort Kelders *Hoe heurt het eigenlijk?*

zich aan mij op. Missiologisch gezien zoek ik sporen van God op de grenzen tussen mensen. Steeds vaker wordt de laatste tijd een harde grens gevoeld tussen volk en elite. Bij mijn onderzoek naar die grens zijn de oren gevormd en de lenzen geslepen door wat ik tot nu toe van de bronnen van vooral de christelijke traditie hoorde en zag. Ik geef dat nu maar met een paar beelden aan: de scharen waarover Jezus met ontferming bewogen was, de scharen die de leiders angst inboezemde: was dat het volk tegenover de elite? En die volkeren tot wie de leerlingen van Jezus henen moesten gaan: welke volkeren waren dat? En het Oudtestamentische volk van het land dan, de am ha'aretz dat al evenzeer tegenover de leiders en zelfs tegenover de profeten wordt getekend? Maar er was toch ook nog dat andere volk, de mishpogge waarover wat onvriendelijk werd gedaan, wie waren dat dan? En waren de leiders én de profeten elite? En zou je ook nu nog kunnen onderscheiden tussen verschillende soorten van elite? Behoorden alle grote theologen, voor zover en omdat ze konden schrijven, ten minste alleen al om die reden tot de elite?

Met die beelden, met die vragen, komt de thans gesignaleerde kloof tussen elite en volk mij bekend én onbekend voor. Zomaar parallellen trekken tussen bijbelse aanduidingen van volk en bewoners van Vinexwijken of mensen die elk jaar in hetzelfde straatje op de camping staan, of hooligans of de hardwerkende Nederlander, is onmogelijk. Zomaar parallellen trekken tussen elite van toen en elite van nu, kan al evenmin. Toch – met die beelden, met die vragen – bezien we de, volgens velen verstoorde, verhoudingen tussen volk en elite.

a. Religieuze elite ten opzichte van de leken.

We kunnen hier wijzen op de afstand tussen officiële religie en dat wat het volk gelooft. Niet alleen in het christendom, maar ook in andere religies bestaat die afstand – volgens de Indiase denker Raimundo Panikkar zelfs een groeiende crisis – tussen datgene wat de religieuze autoriteiten aangeven en datgene wat echt leeft in the 'hearts and the minds' van de gewone mensen op straat. Die gewone man of vrouw in de straat acht de geautoriseerde officiële religie maar knap intolerant, totalitair en koloniaal.² Panikkar ziet een zekere migratie van religie, weg van de tempels en de kerken, weg van de "institutionele gehoorzaamheid" naar de straten en de pleinen, waar het volk zelf het eigen geweten wil hanteren. Zijn immers – zeker in de ogen van het volk - de autoriteiten van de officiële religies, de elites, niet ver verwijderd geraakt van de authentieke stemmen van de Buddha, van Jezus? Bij het signaleren van een kloof tussen religieuze elite en leken denken we op het christelijk erf misschien snel aan kerkelijke hiërarchie in katholieke en protestantse kerken, maar op een andere manier kan de kloof tussen religieuze

---

² Fred Dallmayr, 'Rethinking Secularism with Raimon Panikkar' in: F. Dallmayr, *Dialogue Among Civilizations: Some Exemplary Voices*, New York: Palgrave, 185- 200, i.z. 199.

elite en het gewone volk een rol in Pinksterkerken waarbij alleen een elite over de echte gaven van de Geest beschikt, die het gewone volk moet ontberen.³

b. Aristocratische en patricische elite ten opzichte van het volk.

In het verleden was elitevorming vaak gebaseerd op afkomst enerzijds: aristocratie, en op bezit anderzijds: de patriciërs als bezitters van de landbouwgrond en van industrieel kapitaal. Bij de patriciërs kunnen we ook denken aan de kooplieden in de Gouden eeuw, niet zelden calvinistische kooplieden die een zeer invloedrijk medium beheersten: de boekdrukkunst. Ten tijde van de industriële revolutie echter hadden niet zozeer de calvinisten, maar de liberalen de overhand en hun invloed liep vooral langs de ontwikkeling van kranten en vervoer. En hoewel deze elites nog steeds bestaan en soms het dragen van adellijke titels, het 'van gegoede familie zijn' en het kunnen beschikken over 'oud geld' nog steeds tot de verbeelding spreekt en extra deuren opent, die voor het gewone volk gesloten blijven, moeten wij toch constateren dat adel en patriciaat, afkomst en bezit, niet meer doorslaggevend zijn op het gebied van bestuurlijk macht, invloed en carrièrekansen. Deze elite wordt steeds meer vervangen door een andere elite, die wel de academische elite wordt genoemd. Maar voordat ik een nadere beschouwing aan die academische elite wijdt, wil ik nog een kleine tussenstap maken naar een elite die veel van zich doet spreken,

c. *Nouveau riche* als model voor het volk

De *Nouveau riche* zet zich niet zozeer af tegen het volk, als wel tegen de oude elite. Voor het volk bestaat de *nouveau riche* voornamelijk uit BN'ers, snelle mensen die snel rijk geworden zijn door middel van vastgoed, televisie en andere media, sport en internet. Zij vormen vaak met elkaar een zakelijk netwerk.⁴ Deze nieuwe elite is qua status en invloed niet zo blijvend als de oude elite. Ze kan namelijk de politiek maar moeilijk bereiken. Bij een economische crisis heeft deze nieuwe elite niets aan geld alleen en zal dus weer wegzinken. Ze ontbeert een samenhangende visie, een ideaal of een bindmiddel, zoals de oude protestantse elite dat bindmiddel in het geloof had of zoals de industriële elite dat in het liberale ideaal vond. Levensbeschouwelijk drijft de nieuwe elite voornamelijk op het geloof dat "je er voor moet gáán en dan lukt het ook". Nieuwe elite doet wel aan kunstverzameling, sport- en

---

³ De Pinkstertheoloog William Menzies, een van de oprichters van de Society For Pentecostal Studies stelt dit aan de kaak, zie <http://www.digibron.nl/search/share.jsp?uid=0000000012dc19bec16a56290a82a91&sourceid=1011>

⁴ Jos van Hezewijk, *De nieuwe elite van Nederland: het NEW BOYS-Netwerk, op jacht naar geld, status en invloed*, Amsterdam: Balans 2003, 70.

cultuurondersteuning, maatschappelijk inzet en liefdadigheid. In bepaalde opzichten staat de nieuwe elite dichter bij 'het volk' dan de oude elite. Het volk krijgt immers volop de gelegenheid middels het bladencircuit en middels velerlei talentenjacht of – als dat niet lukt – dan toch middels loterijen, de droom te koesteren ooit tot deze elite te gaan behoren. Bovendien, juist omdat de nieuwe elite sterk wisselend en kortstondig is in haar opgaan, blinken en verzinken, biedt zij enorm prettige identificatiefiguren.⁵ Een aardig voorbeeld is misschien multimiljonair Ed Maas, die als kapperszoon uit de Schilderswijk in Den Haag zijn jeugd doorbracht in internaten en tuchtscholen. Met zijn geld wilde hij de LPF redden van de ondergang en illustreerde daarmee dat de nieuwe elite politieke invloed wenst. Een belangrijk voordeel van rijkdom is, aldus Maas die zijn geld verdiende in het vastgoed, dat je je nooit meer hoeft te laten commanderen.⁶ Dat lijkt mij ene belangrijk inzicht en voet voor theologen. Er is overigens een deel van de nieuwe elite dat in aanraking komt en samen opgroeit met de oude elite. Dat is precies het deel dat naar hogere opleidingen gaat en daardoor de kansen op blijvende invloed vergroot.

d. De academische elite ten opzichte van het volk

Bij deze tegenstelling gaat het om een groeiende kloof tussen een groep met en een groep zonder hoge diploma's, waarbij het volk zich steeds meer als 'ongeleterde massa' tegenover de intellectuele elite geplaatst ziet. Er zijn aanwijzingen dat de kloof tussen hoger en lager opgeleiden in Nederland steeds groter is geworden. Ons land wordt bestuurd door de burgers met de hoogste diploma's, terwijl zeventig procent van de kiezers nog steeds laag of op middelbaar niveau is opgeleid⁷. Op alle niveaus van het bestuurlijk besluitvormingsproces geldt,

---

⁵ Vgl. Dick Pels, *Het volk bestaat niet. Leiderschap en populisme in de mediademocratie*, Amsterdam: De Bezige Bij 2011, p. 151. De *celebrities* nemen in bepaalde opzichten de plaats in van gezin, kerk, staat en school, doordat zij de mogelijkheid bieden vragen te stellen over ons eigen leven en onze moraliteit. Meindert Fennema en Huibert Schijf, 'Elites in Nederland', in Fennema en Schijf, *Nederlandse elites*, 10.

⁶ Van Hezewijk, *De nieuwe elite*, 158.

⁷ Mark Bovens, en Wille Anchrit, *Diplomademocratie: Over de spanning tussen meritocratie en democratie*, Amsterdam: Bert Bakker 2011, 10. Laagopgeleid zijn mensen met alleen lager onderwijs, vmbo of MBO 1 certificaat, middelbaar opgeleid zijn mensen met havo en vwo en mbo als hoogst afgesloten diploma en hoogopgeleid zijn mensen met hbo of universitair diploma. Zie ook p. 25-26: In de afgelopen 40 jaar is het percentage hoogopgeleiden op de totale beroepsbevolking verdubbeld van 14% in 1967 tot 28% in 2007. Het aantal lager opgeleiden is in dezelfde periode gehalveerd to van 50 tot 29% van de totale beroepsbevolking, maar het totale aantal laagopgeleiden is veel hoger dan hieruit zou blijken want onder de 65-plussers bevinden zich veel laagopgeleiden. De middelbaar opgeleiden vormen met 44% verreweg de grootste groep (was 28% in 1967). In deze verdeling van laag-, middelbaar en hoogopgeleiden wijkt ons land niet noemenswaard af van andere West-Europese landen.

dat veel meer hoger dan lager opgeleiden participeren. Dat geldt tevens voor de participatie aan verkiezingen, aan politieke acties, aan politieke partijen en aan publieke debatten. Opleidingsniveau lijkt niet alleen de aangewezen weg voor bestuurlijke verantwoordelijkheid, maar ook een sociaal kenmerk te zijn waarmee mensen elkaar markeren, getuige de *dating sites*, die niet bedoeld zijn voor “ehm...mensen voor wie ze niet bedoeld zijn”, dat wil zeggen niet voor lager opgeleiden. Opleiding uit zich in bepaalde stijl, smaak, taal en manieren, denken en handelen. Het CBS maakt onderscheid tussen laag-, middelbaar- en hooggeschoolden. In de hoogtijdagen van de verzuiling troffen burgers met verschillende opleidingsniveaus elkaar nog in kerk, school, sportclub en vereniging, maar ontmoetingen tussen lager en hoger opgeleiden zijn steeds schaarser geworden. Hoger opgeleiden ervaren vooral de lusten van de open grenzen, terwijl lager opgeleiden er vooral de lasten ervan dragen. Mede daarom zijn hoger opgeleiden vaker kosmopolitisch en lager opgeleiden vaker nationalistisch ingesteld. Zowel op het werk, als in maatschappelijke organisaties en in de kerk doen hoogopgeleiden meer burgerschapsvaardigheden op als laagopgeleiden. Met andere woorden, de hoogopgeleiden leren in de organisaties meer dan laagopgeleiden op het gebied van netwerken, debatteren, de juiste formulieren aanvragen en invullen en zich laten horen. Politicologen spreken hier wel van een Matteüs-effect – waarmee waarschijnlijk verwezen wordt naar Mt 13, 12 ‘wie heeft, hem zal gegeven worden..’.⁸ Voorts zijn er verschillen tussen hoog- en laagopgeleiden wat betreft de urgentie die men aan problemen hecht. Hoogopgeleiden achten de problemen van natuur en milieu, normen en waarden, en internationale solidariteit urgenter dan laagopgeleiden, terwijl andersom laagopgeleiden de problemen van veiligheid en criminaliteit, nationale identiteit en leefbaarheid, Europese eenwording en stijgende kosten van levensonderhoud als urgent ervaren.⁹

Terzijde even de vraag: ligt achter het volgen van hogere opleidingen niet een belangrijke factor in het ouderlijk milieu waarin iemand opgroeit? Degenen die van huis uit al beginnen met een taalachterstand komen immers veel te kort en kinderen die beginnen met een voorsprong, bouwen die voorsprong vaak alleen maar verder uit. Het antwoord daarop moet bevestigend luiden, maar met de aantekening dat ouderlijk milieu minder bepalend is dan bij de oude elitevorming. Zowel de oude als de nieuwe elite doet van huis uit gespreksvaardigheden op, maar de *school* wordt daarbij steeds belangrijker en steeds meer mensen klimmen ook zonder hoogopgeleide ouders via het onderwijs omhoog.

---

⁸ Bovens en Anchrit, *Diplomademocratie*, 49. Vgl. ook Mt. 25,29 en theologen zouden ook graag op de ‘omgekeerde’ regel willen wijzen in Lukas 12,48.

⁹ Bovens en Anchrit, *Diplomademocratie*, 90-94.

In welke zin is het problematisch om een academische elite te hebben die in bestuurlijk opzicht vrijwel alle touwtjes in handen heeft? Men zou immers kunnen beweren dat ons leven en de samenleving dermate complex geworden zijn, dat het adequaat, logisch en misschien zelfs gelukkig is om beslissingen en oplossingen aan hoogopgeleiden over te laten. Brak niet reeds Plato een lans voor de meritocratie: de besten moeten het land besturen, en dat zijn naar huidige maatstaven de best opgeleiden. Je zou kunnen zeggen dat de laatste kabinetten en de samenstelling van de Tweede Kamer echt dicht bij Plato's *dreamteam* komen.¹⁰

Deze eerste rondgang afsluitend, kunnen we concluderen: afhankelijk van het volk dat we op het oog hebben, krijgen we steeds een andere elite in het vizier en afhankelijk van onze bepaling van wat elite is, krijgen we steeds een ander volk in het vizier. Heb je de religieuze elite op het oog, dan bestaat het volk uit de leken. Heb je de oude adel en patriciërs op het oog, dan bestaat het volk uit mensen uit lagere standen. Zien we vooral op de *nouveau riche*, dan kan het volk die positie morgen ook bereiken. Heb je een intellectuele elite op het oog, dan bestaat het volk uit (semi)ongetletterden. Is "het volk" een werkelijk bestaand fenomeen, of alleen maar het correlaat van verschillende beschavingsoffensieven van verschillende elites? Dan blijft wellicht het meest scherprijdende inzicht door alle onderscheidingen heen, dat het volk moet zich laten commanderen; de elite hoeft dat niet.

Ad 2. God en godsdienst: opium van het volk en odium van de elite?

Afhankelijk van en tegenover de verschillende elites die we schetsten, zijn verschillende benamingen van het volk gebezigd en soms nog steeds in zwang: de gewone mensen, *ordinary people*, maar dat wordt ook al gauw ordinaire mensen, zoals *le peuple* al gauw het gepeupel wordt, en plebejers al gauw het plebs, of zelfs het grauw, en later: het proletariaat. Ik zal op de ontwikkelingsgeschiedenis van al deze woorden niet ingaan, maar wil op een drietal voor de theologie belangrijke associaties wijzen.

Het volk als kudde

Het volk wordt vaak weergegeven met een dierenterm, zoals de aan de bijbel ontleende beeldspraak van het volk als *kudde*. Dit kan gevaarlijke kanten krijgen, wanneer daarmee het

---

¹⁰ Overigens was Plato was er ook van overtuigd dat *brille* erfelijk was en dat er verplichte feesten moesten worden georganiseerd om de briljante mensen alleen met briljanten mensen te koppelen voor het krijgen van kinderen, zie Bovens en Anchritt, *Diplomademocratie*, 87, met verwijzing naar Michael Young, *The Rise of Meritocracy*, (oorspr. London: Thames and Hudson, 1958) New Brunswick: Transaction 2008 (11th ed).

volk wordt neergezet als kruiperig, willoos, dom, groezelig, wreed, volgzaam en vraatzuchtig.¹¹ Het gewone volk is niet zelf denkend en daarmee minder menselijk. Iets daarvan herkennen we ook in de benoeming van het volk als ‘stemvee’, een m.i. demagogisch woord, dat aangeeft dat wij als volk door de politieke elite slechts dan worden gehoord als er verkiezingen in aantocht zijn. Datzelfde volk (de schapen) kennen ook zoiets als schapengeluk, een term die uiteindelijk bij Nietzsche¹² vandaan komt. Schapengeluk, dat wil zeggen: knusse gezelligheid, orde, eenheid en zekerheid, kortom alles wat door schapen veruit geprefereerd wordt boven de heldhaftigheid van een gevaarlijk of risicovol en avontuurlijk bestaan. De *elite* ontworstelt zich aan dit schapengeluk. De elite zou dan bestaan uit non-conformisten en dissidenten, mensen met lef en een protestantse, in de zin van protesterende, geest.

In die context komen mij de woorden over Jezus, die het volk zag en daarover met ontferming bewogen was, toch weer anders voor dan ik menigmaal heb gedacht. Hoe zit het dan met het volk waarover hij met ontferming bewogen was? Mt 9, 36 “Toen Hij de scharen zag, werd hij met ontferming over hen bewogen, daar zij voortgejaagd en afgemat waren, als schapen die geen herder hebben”. Het gaat me nu veel meer om het voortgejaagd en afgemat zijn van het volk en dat de innerlijke bewogenheid daardoor werd opgeroepen. Niet dat het volk een domme kudde is of moet zijn, roept bewogen leiderschap op, maar het zien van hun geploeter. [In *die* context zegt Matteüs dat de discipelen moeten bidden om arbeiders voor de oogst... dat heb ik altijd in andere context gelezen, namelijk dat er vele ‘onbereikten ver weg’ waren, maar het gaat om vele mensen die voortgejaagd en afgemat zijn en wel degelijk om zending ook al willen wij dat woord niet altijd graag meer horen].

Volksaard?

De zogenoemde Volkskunde heeft vaak gebruik gemaakt van een essentialistisch vertoog, waarbij de geleerden aangaven wat kenmerkend was voor bij voorbeeld de Nederlandse volksaard, die bij voorkeur werd afgeleid van wat men meende te zien bij de plattelandsbevolking. De min of meer verzwegen vooronderstelling was, dat de boeren en de vissers de meest authentieke volksaard representeerden, omdat zij het minst in aanraking waren gekomen met de grootstedelijke cultuur. De elitecultuur daarentegen werd vaak

---

¹¹ Ludo Abicht, *Gewoon volk eerst: Waarom ‘populistisch’ en ‘gemeen’ geen scheldwoorden zijn*, Antwerpen/Utrecht: Houtekiet 2012, 53, 55.

¹² Jacques de Kadt, *Het fascisme en de nieuwe vrijheid*. Amsterdam: Querido 1939; http://dbnl.org/tekst/kadt001faci01_01/kadt001faci01_01.pdfkst/kadt001faci01_01/colofon.htm, laatste raadpleging op 20 november 2012; zie Dick Pels, *Opium van het volk. Over religie en politiek in seculier Nederland*, Amsterdam: De Bezige Bij 2008, 106.

getekend als een asfalt- en wegwerpcultuur van mensen, die voortdurend om verandering verlegen zaten en niet echt meer dicht bij de aarde leefde.¹³ We stuiten hier op de etnische en historische lading van de term ‘volk’. In het Nederlandse volk klinkt mee dat we onze voorouders includeren en eigenlijk allen die het Nederlands als moedertaal spreken. Wanneer deze etnische dimensie naar voren wordt geschoven, kan de term ‘het volk’ sterk nationalistisch getinte, exclusivistische trekken krijgen. De voorouders van immigranten horen er in ieder geval niet bij,¹⁴ de nakomelingen van immigranten eigenlijk ook niet, maar dan naderen we al sterk aan het taaleigen van het populisme. In dat taaleigen hebben volk en elite elk hun eigen belangen en staan zij moreel ook lijnrecht tegenover elkaar: het volk is zuiver, de elite is corrupt; het volk is eerlijk en naïef, de elite is berekenend en misbruikt het volk voor eigen doeleinden.

Zo komen volk en elite tegenover elkaar te staan in het in het complexe migrantendebat. De elite zou dan alle, met migratie samenhangende, problemen willen verklaren vanuit de armoede en de achterstelling van bepaalde migrantengroepen. Het volk zou dan alle problemen willen verklaren uit de zo heel verschillende cultuur of volksaard van die ándere mensen. Demagogen slagen erin het gewone volk te mobiliseren met een beroep op het gezonde volksgevoel en op de ware belangen van de gewone mensen. Niet elke demagoog is echter ook een populist, want de ware populist *zorgt* voor het volk. Overigens is er nog wel een verschil tussen oud nationalisme van de 19de eeuw (*das gesunde Volksempfinden*) en nieuw nationalisme van onze 21ste eeuw. Oud nationalisme geeft in het algemeen de voorrang aan het volk boven het individu, maar binnen het nieuw nationalisme sluit het “eigen ik eerst” naadloos aan bij het “eigen volk eerst”. Ieder voor zich en Nederland voor ons allen. “Samen voor ons eigen”, luidde de spreuk van de Tegenpartij, die daarmee reeds in het begin van de jaren '80 aangaf wat we nu nieuw nationalisme zouden noemen.

Volksgeloof?

In het verlengde van het essentialistisch spreken over volk en elite, ligt een theologisch gevaar op de loer. De kloof tussen volk en elite wordt verdiept als we er voetstoots van uit gaan dat het volk een volksgeloof bezit waarin voor twijfel en nuance weinig ruimte is, en dat de elite zich aan dit volksgeloof ontworsteld heeft. Godsdienst blijft opium van het volk en komt steeds

---

¹³ Barbara Henkes, ‘Voor Volk en Vaderland, Over de omgang met wetenschap en politiek’, in Martijn Eickhoff, Barbara Henkes, Frank van Vree (eds), *Volkseigen. Ras, cultuur en wetenschap in Nederland 1900-1950*, themanummer *Jaarboek van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie* 11 (2000) 62-94. Zutphen: Walburg Pers, 2000.

¹⁴ Paul Lucardie en Gerrit Voerman, *Populisten in de polder*, Amsterdam: Boom 2012.

meer in een kwade reuk, in het odium van de achterlijkheid, te staan bij de elite. Voordat je het weet is de elite seculier en het volk fundamentalistisch. De Noordamerikaanse *Tea Party* wordt dan als typisch voorbeeld voor het volkse fundamentalisme opgevoerd. En het volk kan hier alleen maar van genezen als het zich laat overtuigen door de emancipatiestroom vanuit de Verlichting, die in elk geval de elite al heeft veroverd.¹⁵

In al deze debatten is het alsof je soms nog een echo hoort van het Duitse idealisme dat twee soorten van bewustzijn onderscheidde: het spirituele en het sensuele bewustzijn, *geistliches und sinnliches Bewusstsein*.¹⁶ Die werden keurig verdeeld over het volk en de elite. Het volk, oftewel het proletariaat, beschikt wel over een *sinnliches Bewusstsein*, maar niet over een *geistliches Bewusstsein*. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat voor vrouwen, of zij nu volks of elitair waren, in ieder geval geen *geistliches Bewusstsein* was weggelegd en ook op lange termijn werd een dergelijk geestelijk bewustzijn voor vrouwen niet voorzien. Dit verklaart misschien waarom aan vrouwen een groter overbruggingspotentieel wordt toegedicht dan aan mannen, als het gaat om de kloof tussen elite en volk. Zoals in de oude adellijke en patricische families het nog altijd de elite-vrouwen waren die het contact met het volkse huispersoneel moesten onderhouden en dus in ieder geval in contact bleven met het volk, zo wordt ook nu aan vrouwen een grotere gevoeligheid toegeschreven om de kloof tussen hoog- en laagopgeleiden te overbruggen. Zou dat niet nog steeds liggen aan dat grote zinnelijke bewustzijn dat deftige dames nog steeds met het gewone volk delen?

Wij zijn geneigd geloof steeds meer als een *culturele identity marker* te zien zodat je hele groepen daaronder schaarst en het als een culturele kwestie weg zet. In die wijze van redeneren kan geloof een culturele identiteitsmarkering van de *Bible belt* en de moslims. Geloof wordt dan al snel een fossiel, iets wat je nu eenmaal in die vorm aantreft, Je kunt er niet zoveel aan doen dat die mensen zo zijn en die mensen kunnen er zelf ook niet zoveel aan doen. Maar als theologen verliezen we dan uit het oog dat geloof een confessie is, de uitkomst van een denkweg, langs vele ontmoetingen, langs openbaring, opvoeding en verhalen van mensen die het ooit volgehouden hebben, meestal een keuze, een toeval omgezet in een bestemming.

---

¹⁵ Abicht, *Gewoon volk eerst*, 121.

¹⁶ Jörg Rieger: *God and the Excluded: Visions and Blind Spots in Contemporary Theology*, Minneapolis: Augsburg 2001, 36vv.

Voorlopig concluderend uit deze tweede rondgang: volk en elite hebben een missie aan elkaar. Het volk moet niet voorgesteld worden als een naïef en irrationeel kind¹⁷. Integendeel. Irrationaliteit is gevaarlijk. Het volk moet ook theologisch niet zoet gehouden worden met irrationele drogbeelden, maar een denkend geloof en een gelovig denken ontwikkelen. Het gaat niet aan bepaalde voorstellingen van het afhankelijke, zoete kindergeloof maar te handhaven omdat het zo handig is dat het volk dat gelooft. André Hazes met zijn biertje in de hemel, werd door het volk omarmd en door de elite met enige vertederde welwillendheid aangezien; toch kwam er eveneens een stem uit het volk die zei : ach, ze hadden hem gewoon moeten verbieden om zoveel in te nemen. Aan de andere kant mag van de elite gevraagd worden dat zij hoop biedt. Zij kan daarbij wel degelijk gebruik maken van haar training, standing en institutionele positie.¹⁸ Nog niet zo lang geleden werd bij elitisme vooral gedacht aan een gelovige elite die het beter meende te weten en meer zinnige dingen kon zeggen over God en geloof. David Tracy zette dat elitisme op één lijn met racisme, seksisme en klassisme¹⁹. Welnu, dat elitisme is wellicht van kleur verschoten, maar aan de elite mag nog steeds gevraagd worden waaraan haar hoop ontvlamt en met wie zij haar hoop deelt.

Ad 3. Opnieuw missiologisch denken.

Moeten alle mensen, individueel en dwars door de secularisatie heen, hun eigen geloven en twijfelen wel zo duidelijk als allerindividueelste expressie van hun allerindividueelste emotie kunnen uiten? Dat lijkt de schets van de elitehemel te zijn. Hoe abject moet het dan in elite-oren klinken wat er in de 16de eeuw gebeurde tijdens een volwassenencatechese in het Pommerse dorp Jacobshagen? Daar en toen vroeg de Lutherse geestelijke, nadat hij de gemeente in de kerk had verzameld, aan de ouderling Hans Hille wat hij geloofde. Hans Hille zei: “Ik geloof in de Maagd Maria, de Moeder van God, en aan Jezus Christus haar Zoon”.

---

¹⁷ Willem Frijhoff, ‘Vraagtekens bij het vroegmoderne kersteningsoffensief’ zet aan tot heroverweging van het veelgehoorde verschil tussen volk en elite, namelijk dat het volk irrationeel zou zijn en dat de elite veeleer de ratio omarmde. Allerlei vormen van bijgeloof onder de elite nuanceert dit verschil, in: G. Rooijackers en Th. van der Zee (red), *Religieuze volkscultuur. De spanning tussen de voorgeschreven orde en de geleefde praktijk*, Nijmegen 1986, 71-98

¹⁸ Vgl. Johannes H. Gunning Jr., ‘Adel in rang en hart. Een woord aan de Nederlandse aristocratie’, In *Verzameld werk dl 1, 1856-1878* (bezorgd door L. Mietus) Zoetermeer: Boekencentrum, 2012, 365-385.

¹⁹ David Tracy, *Plurality and Ambiguity: Hermeneutics, Religion, Hope*, Chicago: Univ. of Chicago, 1987, 102-104.

Daarop werd de andere gemeenteleden één voor één ondervraagd en zij zeiden één voor één: “Ik geloof wat Hans Hille gelooft.”²⁰

We moeten de grenzen, daar waar ze hard en moeizaam te overschrijden zijn, niet met een missiologische harmonieleer willen verdoezelen, maar ze juist in alle scherpheid laten zien, ook waar het grenzen betreft die we liever niet willen zien. Ik zou dus niet zomaar willen beweren dat de alledaagse religie de categorisering van volk en elite doorbreekt. Immers, vaak wordt de religieuze elite aangeduid als de bewakers van de orthodoxie en daar staat dan het volk tegenover als ondeugend en buiten de lijntjes hinkelend. Maar klopt dat beeld wel? Is op een bepaalde manier juist het gewone volk niet de bewaker geworden van hoe het altijd was en gezegd moet worden (voetstapjes op het strand). Misschien verkeren we, missiologisch gezien, in heilzaam verwarrende tijden, waarin nu eens de elite ons als bestuurlijke en culturele elite verschijnt, die seculier en minzaam ziet op het volk dat “nog” zo dapper in de weer is met Jezustatoeages en volkse kerstsamenzang en het totale oeuvre van Jan Smit omzet in Jezusliedjes. Dan weer verschijnt juist die elite ons als de schare over wie met ontferming bewogen gesproken zou moeten worden, want is het de elite niet, de seculiere elite, die nu de grote onbereikte volksstam van Europa vormt?²¹

Theologie heeft een enorm fonds opgebouwd van 2 millennia christelijke theologie vol met sporen van en naar een God die zich niet helemaal te begrijpen geeft. Theologie blijft dus een wederzijds leren, een wederzijds onderhandelen soms ook tussen groepen mensen op verschillende breuklijnen in de samenleving en tussen verschillende samenlevingen. Eén van die breuklijnen ligt nu op volk en elite en die kunnen elkaars narratieven beluisteren en aanvullen, maar dan moet de theologische en kerkelijke elite niet te snel tot afsluiting. Het volk houdt meer van *soap*, van het altijd maar *voortdurende* verhaal, dat, net als het leven, pas afgelopen is als het afgelopen is. Missiologisch gezien zou het een teken van heilzame verwarring kunnen zijn, een kruising van *high brow* en *low brow*, dat de soap ook steeds meer salonfähig in jonge elitaire kringen wordt. Het leven met vallen en opstaan in de Heer vertoont immers in sterke mate de trekken van een soap. Anderzijds voelt de theologische en kerkelijke elite soms meer dan het volk aan, dat God radicaal anders is, en kan daar ook juist door het volk weer op gewezen worden.²² Elite kan soms meegezogen worden in parafrases van Levinas' filosofie, die

---

²⁰ Peter T. van Rooden, *Religieuze regimes. Over godsdienst en maatschappij in Nederland, 1570-1990*. Amsterdam: Bert Bakker, 1996.

²¹ Vgl. Stefan Paas, 'The Making of a Mission Field: Paradigms of Evangelistic Mission in Europe', *Exchange* 41 (2012) 44-67.

²² Vgl. Voor de achtergrond van deze gedachten ook G. Hyman, *The Predicament of Postmodern Theology: Radical Orthodoxy or Nihilist Textualism?*, Louisville: John Knox Press 2001, 121f.

ons leert denken vanuit de prioriteit van de ander. Maar sommige parafrases laten ons met een algemeen begrip van 'de ander' in de kou staan.²³ Wanneer het discours over de ander flets dreigt te worden en de Europese intellectuele elite zich laat verleiden tot een bijna romantische idealisering van het anders-zijn, vervalt de hele pijnlijke confrontatie met het andere. Soms leert de elite van het volk, dat niet al het andere heilig is, maar dat het heilige anders is.

Ik zie, kortom, een missiologische noodzaak opdoemen, om op het grensvlak van volk en elite te verwijlen. Om daar te blijven staan waar mensen constateren dat kunst datgene is wat de elite mooi vindt en kitsch gelijkgesteld wordt met wat het volk mooi vindt.²⁴ Dat is niet alleen grappig qua logica, maar leert ons ook dat zaken omkeerbaar zijn en dan soms weer vastlopen en dan weer losgetrokken moeten worden. Let wel: ik beweer niet, dat alles op de grenzen vloeibaar wordt, dat hemel en hel zo langzamerhand samenvloeien, maar dat ik Holy Woods vermoed op grenzen die we liever vermijden en waar we misschien ondanks onszelf toch moeten zijn.

Missiologisch kan het ons niet ontgaan, dat Johannes Hoekendijk, wiens honderdste geboortjaar onlangs luister werd bijgezet, met zeer geprononceerde denkbeelden zijn dissertatie in 1946 juist aan het volk in de Duitse missiologie wijdde.²⁵ Soms heb je ineens zo'n her-vinding van iets en dan denk je: dat ik dit niet eerder met deze ogen heb gezien. Uit die dissertatie wil ik nu enkele gedachten naar voren brengen die ons op nieuwe sporen kunnen zetten.

De uitdrukking *Panta ta ethne*, 'alle volkeren' in het Nieuwe Testament, heeft volgens Hoekendijk ten onechte een associatie gekregen met alle volkeren in etnische zin. Het gaat om een terminus technicus waarmee de *gehele mensheid* wordt aangeduid, uit wier midden God zich een volk vergadert.²⁶ Het idee van de volkskerstening vindt dus geen grond in het zendingsbevel. Volkeren zijn geen zendingsobject. Alle *mensen* in de gehele oikumene zijn het adres der zending, en niet de volkeren. Maar horen die losse mensen dan niet bij een

---

²³ Anneke Ravestein, *De Roepende, een theologisch onderzoek naar het appèl karakter van de relatie God, de ander, en ik*, Zoetermeer: Boekencentrum 1999, 213 vv.; Alain Finkielkraut en Peter Sloterdijk, *De hartslag van de wereld*, Nijmegen: SUN 2005, 30, 37.

²⁴ Zie Henning Wrogemann, *Den Glanz wiederspiegeln. Vom Sinn der christlichen Mission, ihren Kraftquellen und Ausdrucksgestalten*, Berlin/Münster/Zürich: LIT Verlag 2012, 82.

²⁵ Johannes C. Hoekendijk, *Kerk en volk in de Duitse zendingwetenschap*, Amsterdam: Kampert & Helm, 1948.

²⁶ Hoekendijk, *Kerk en volk*, p. 229.

levensverband dat ook gekerstend moet worden? Dat klopt, maar levensverbanden staan niet gelijk aan *Volkstum*. Het is veel te gevaarlijk om het daarmee te associëren. *Volkstum* namelijk staat in Hoekendijks termen binnen het *ordinologisch* denken. Dat is het denken dat mijn naaste vastlegt: hij is volksgenoot, buurtgenoot of bloedverwant. En daarom hoort hij bij mij. Anderen zijn niet mijn volksgenoot, niet mijn buurtgenoot, niet mijn bloedverwant. En daarom horen zij niet bij mij. In dit denken kan God niemand meer vrijelijk aanwijzen om onze naaste te worden, noch kan God vrijelijk in ons hart leggen een naaste te worden van wie uitgesloten is van ons volk, onze buurt of onze bloedband. Daar tegenover plaatst Hoekendijk het *oikologisch* denken waarin ik ineens de naaste kan blijken te zijn voor de man in de straat of de gewonde langs de gevaarlijke weg. Een goede missiologie, zo herneem ik met mijn eigen woorden, laat God vrij om ons op de weg te plaatsen van wie niet ons volk niet onze buurt, niet onze familie, niet ons soort mensen is.

Noch in OT noch in NT vallen volks Gods en Kerk samen. Evenmin valt Gods volk samen met het etnische volk. Tot volk Gods behoor je krachtens een bepaalde roeping en verbond. (en het is misschien niet zo handig meer om kerk wat dat betreft 'volk Gods' te noemen). Volk Gods in NT is een gemeenschap die slechts in Christus bestaat. Het laat zich niet classificeren als een volk onder de volkeren. Het woord van God maakt niet een bestaand volk tot een heilig volk, maar scheidt een Godsvolk, dat misschien beter geen volk genoemd kan worden maar een gemeenschap, netwerk, kerk, community.

Het motief dat in de zending altijd heeft gegolden om aan te sluiten bij de eigen aard van ieder volk, is op zichzelf juist, immers het ging er om dat ieder volk in zijn eigen taal kon horen van de grote daden Gods. Maar juist de Duitse zendingswetenschap heeft Hoekendijk wantrouwig gemaakt of in het pleidooi voor de volkstaal niet ook een *Volkstum*, een romantisch-etnisch idee verscholen ligt. In die zin zegt hij dat het maar een sentimenteel geluid is dat men uitsluitend in de moedertaal echt kan bidden. Samengevat: noch het volk, noch de volkstaal zijn constitutief voor een christelijke gemeenschap.

Naast Hoekendijks kritiek op het begrip ‘Volkstum’, is ook zijn meer bekende kritiek op de volkskerk nog steeds de moeite waard om bestudeerd en eventueel weerlegd te worden. De kerk heeft, volgens Hoekendijk, lange tijd haar dienst aan “het volk” te rudimentair opgevat als een protest tegen afglijdingen van de fatsoensnormen; “men kwam in de sfeer van boodschappen over de zondagsheiliging en de ‘zederverwildering’”, maar gaf geen oordeel over al datgene wat het leven van het volk sociaal en moreel uitholde.²⁷ De dienst aan het volk verschraalde tot een poging om burgerlijke levensvormen te conserveren. Evangelieverkondiging echter is altijd meer dan verheffing tot burgerlijkheid.

Maar heeft sinds Hoekendijk de ontwikkeling tussen volk en elite, zeker wat het onderwijsniveau betreft, zoals ik hierboven schetste, zich niet op heel andere manier opnieuw gemanifesteerd en stuwt die ontwikkeling niet in de richting van toch meer doelgroepgerichte evangelisatie en doelgroepgerichte gemeenschapsvorming? Gechargeerd: als Bach zich niet thuisvoelt bij Jan Smit en Jan Smit niet bij Bach, wie zijn wij dan, theologen en toch enigszins mesjogge missiologen als wij die onrust voelen bij een te gemakkelijk aanvaarde segregatie? Neen, ik doel nu allang niet meer op de segregatie tussen autochtonen en allochtonen, want allochtonen redden zich best in de bestuurlijke elite en zullen zich via hoger onderwijs in alle andere elites melden, waarbij de hoogte van diploma’s, het zij nogmaals gezegd, ook dwars door autochoon en allochtoon heenloopt. Blijven we dus zitten met de divergerende beweging tussen volk en elite als het om diploma’s gaat en leggen we ons daar in missie en kerk bij neer?

Volgens de theoloog Jörg Rieger, die net als andere Duitse en Duits-Amerikaanse tijdgenoten,²⁸ heel precies en gevoelig weet van dat *Volkstum* en er beducht voor is, bestaat er nog maar maar weinig nieuwe theologie die aandacht geeft aan het gezamenlijke belang van onderklasse en elite. Gods presentie in Jezus Christus is volkomen inclusief, dat wil zeggen, uitnodigend voor de armen, de kreupelen, de blinden en de lammen in de straten en op de pleinen (marktplaatsen!) en als zij binnenkomen verandert het feestje. Dat zet ons denken over missie en kerk. Het gaat in de theologie die zich met volk en elite bezighoudt, niet alleen om sociale

---

²⁷ Hoekendijk, *Kerk en volk*, p. 279. L.A. Hoedemaker heeft er onlangs op gewezen dat Hoekendijk in 1967 opmerkte dat hij het vasthouden van de kerk aan traditionele kerkvormen als hoofdvraag in zijn dissertatie zou hebben genomen als hij die opnieuw zou moeten schrijven, dat wil zeggen, de ongevoeligheid van de kerk voor het revolutionaire karakter van het echte gebeuren tussen God en mens en hun strijd in het dagelijks bestaan. Zie “Anhang: zur Frage einer missionarischen Existenz (1966)” in: J.C. Hoekendijk, *Kirche und Volk in der Deutschen Missionswissenschaft*, München: Chr. Kaiser Verlag 1967, 297-354, mn. 312v.

²⁸ Jörg Rieger, *Remember the Poor: The Challenge to Theology in the Twenty-first Century* Harrisburg: Trinity Press, 1998, idem, *Christ and Empire: From Paul to Postcolonial Times*, Minneapolis: Fortress Press, 2007, idem, *Globalization and Theology* Nashville: Abingdon Press 2010; Marion Grau, *Rethinking Mission in the Postcolony. Salvation, Society and Subversion*, London/New York: T&T Clark 2011.

stratificatie. Maar het gaat in de theologie om de relaties tussen volk en elite en de manieren waarop zij elkaar zien en beschrijven, de manieren waarop zij macht hebben over elkaar en elkaar misschien ook nodig hebben. Wanneer theologen over een klassenprobleem praten, heeft het er al gauw de schijn van, dat we willen moraliseren en dat we de rijke bankier of de rijke CEO demoniseren, maar dat kan de bedoeling niet zijn. Het gaat er juist om – hier is nog steeds Rieger aan het woord - dat die *individuele* bankier of CEO er ook niet veel aan kan veranderen. Het gaat er om de zonde op het spoor te komen. Wat is dan de zonde [en moet ik op een verjaardagsfeest daarmee eindigen?] De zonde zit niet in het volk als consumenten, want we prijzen het volk de hemel in als er meer wordt geconsumeerd. De zonde zit volgens Rieger in de draai naar het ‘zelf’, in de eindeloze zoektocht naar het zelf en de theologische misvatting “that one’s own self is the safest point of contact with God”, dat ons eigen ‘zélf’ het veiligste contactpunt met God is. En wordt die misvatting niet door volk en elite *gedeeld*? Wordt die misvatting niet missionair globaliserend wijd en zijd *uitgedragen*? [We moeten van onszelf houden is de verenigende boodschap van en aan volk en elite tezamen, maar de vraag is: waarom eigenlijk? Is dat een voorwaarde van God om van ons te kunnen houden?] Het verrassende is dat Rieger nu met een voorbeeld komt van een 18de eeuwse globaliserende beweging die zijns inziens hier lijnrecht tegenover staat, en wel die van het vroege Methodisme.²⁹ De verrassing ligt niet zozeer in de tekening van de grondlegger van het Methodisme, John Wesley, als volkstheoloog. Van Wesley weten we immers dat hij theologische concepten goed kon vertalen naar het gewone volk toe. Maar in dergelijke weergave dreigen we nog steeds een *top-down* opvatting van zijn missie te huldigen, terwijl het eigenlijke vernieuwende van het vroege Methodisme was, dat de macht en de missie *bottom-up* werd verstaan. Dat betekende dat Wesley zijn eigen theologie radicaliseerde en, -in de tijd dat het Britse handelsrijk zowel in de koloniën als op de groeiende industriële werkvloer volledig *top-down* georganiseerd was – iets totaal anders ontdekte. Wesley ging zijn verantwoordelijkheid delen met niet-opgeleide predikers, met mannen en vrouwen van het volk. Aan de klassieke Anglicaanse genademiddelen voegde hij de werken van barmhartigheid toe, waardoor het feestje inderdaad van karakter veranderde: de laagste klasse raakte geëngageerd. Hij liet zijn theologie raken door deze niet-opgeleiden, een theologie waarin wel degelijk over macht en over goddelijke macht gesproken wordt, de kracht van de onaanzienlijken.

Ach, misschien raken we zo wat overenthousiast en is aan het latere Methodisme genoeg te verwijten en zijn er uit deze beweging kerken voortgekomen waarin zo niet Christus zelf, dan

---

²⁹ Jörg Rieger, ‘Between Accommodation and Resistance: Theology in a Globalizing World’ in *Soma, St. John’s University of Tanzania*, 2011, ook in *Globalization and Theology*, 44 vv.

toch wel de voorganger bijna als een CEO de business managet. Maar ik wil de zaak waar het hier om draait nog even in het licht stellen: misschien was voor Wesley ons 'zelf' niet het beste contactpunt met God. Althans niet zonder omwegen langs de straten en de pleinen.

Dames en heren, ik wil mijn betoog besluiten met nog eenmaal te verwijzen naar Amy Groskamp- ten Have en haar boek over hoe het eigenlijk hoort. Tussen volk en elite gaat het erom hoe populisme en elitisme van beide zijden gehoord en beleefd worden. Missie lijkt een zaak van beweging uit bewogenheid met de elite, ook de academische elite, die zo snel kan vallen, en met het volk dat verlangt naar hoop.

Laat mij monter eindigen met een volks en vrolijk *lechajiem*.

Prof.dr. Mechteld Jansen is hoogleraar missiologie aan de PThU en bijzonder hoogleraar namens de Stichting de Zending van de Protestantse Kerk

---